

SCHIMBAREA MARILOR NARAȚIUNI

Nimeni nu știe când a început escorta. Nimeni nu știe cum a început escorta, de ce cuvintele „când” și „cum” au devenit brusc (dar cum brusc ? Brusc ? Când brusc ?) atât de înșelătoare și de netransparente.

Andrzej Sosnowski, *Konwój*¹

Încă la sfârșitul anilor '80 pe zidurile multor clădiri din Polonia se vedea inscripția „Jos comunismul!”. Din lozincă rezulta că trăim într-un stat opresiv, căruia i se opune un grup anonim, dar poate extrem de numeros, care prin acest „jos” amenință puterea și-i convoacă pe combatanți. Dar, citită atent, lozincă spunea ceva mai mult: că nu trăim în comunism, ci într-o ipostază bastardă a acestui regim numit de locuitori „comunism”, și că tiranul este slab, așadar, nu este în stare să-și trimită slugoii să demoleze clădirea sau cel puțin să zugrăvească peretele. Așadar, s-ar putea ca asemenea inscripții să fie singura speranță a unui

¹ Andrzej Sosnowski, *Opera. Konwój*, Wrocław, 1999, p. 15.

regim în agonie, care, doar datorită lor, mai poate păstra încă aparențele propriei puteri. În cadrul unei comunicări astfel modulate, perverse, inscripția exprima o anumită istoriosofie, atât de evidentă, încât nu mai era nevoie să fie explicată: pe scena istoriei, subiectul colectiv – lipsit de gen, vârstă și alte indicii – poartă o luptă inegală cu comunismul, iar de această luptă se îngrijește înțeleptul spirit al istoriei, garantând un rezultat favorabil. Când colectivitatea va învinge comunismul, se va instala, în sfârșit, o etapă rațională a istoriei, care va însemna negarea ilogicului, a lipsei de gospodărire și a imoralității predecesorului.

În anul 1990, chiar înaintea primelor alegeri prezidențiale libere, cineva din orașul meu a scris pe peretele clădirii, cu litere mari: „Vom regreta aceste alegeri !” Comunismul a căzut, dar cursul istoriei viitor, comentat de cel care a scris pe zid, nu s-a înfățișat ca o evidență. Inscripția contesta fie lista candidaților, fie principiul în sine al alegerilor, dar faptul că semăna îndoială față de aceste două lucruri însemna că democrația și-a pierdut dimensiunea absolută. Da, în versiune obișnuită, în Polonia pătrunde „neîncrederea față de marile povestiri”.

Această expresie a pătruns în reflecțiile filozofice mondiale în anul 1979, odată cu cartea lui Jean-Francois Lyotard *Condiția postmodernă*². În eseu care propune o nouă abordare a sfârșitului modernității, autorul considera că trecerea de la modernism la postmodernism are loc odată cu apariția „neîncrederii față de metanarațiune”³.

² Jean-Francois Lyotard, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, traducere în polonă de Małgorzata Kowalska și Jacek Migasiński, Varșovia, 1997; vezi și traducerea românească: *Condiția postmodernă*, trad. de Ciprian Mihali, București, 2005.

³ *Idem*, p. 20.

Conceptul esențial de metanarațiune Lyotard îl înțelegea ca pe o poveste care organizează o istorie comună. Metanarațiunea deslușește direcția în care se îndreaptă istoria, alimentează acțiunile sociale cu sancțiuni metafizică și devine un sistem universal de referință pentru toate activitățile umane. Marea poveste transformă haosul activităților sociale într-o istorie coerentă, ce se desfășoară într-o singură direcție, promițând că drumul duce spre stația finală a istoriei (de exemplu: suprimarea alienării, concilierea cu natura, stabilirea de reguli de funcționare a societății, obligatorii peste tot și totdeauna), devenind, în sfârșit, un etalon ce conferă sens oricărei activități sociale.

Potrivit lui Lyotard, au existat două metanarațiuni-cheie ale modernității europene, cu privire la adevăr și libertate. Prima, inițiată de Decartes și adusă de Kant într-o ipostază cristalină, a conferit filozofiei locul suprem în raport cu celelalte științe. Rangul marii narațiuni a verosimilului decurgea din convingerea că societatea modernă are nevoie de știință, iar criteriile valorii a ceea ce este științific rămân în posesiunea filozofului. Filozofia ca adevăr al tuturor adevărilor, ca set de reguli ce definesc modalitatea de a ajunge la adevăr în orice alt domeniu a devenit piatra filozofică a modernității. Modernitatea, văzută ca epocă a progresului, preconiza un flux permanent de soluții tehnice, dar se aștepta totodată ca fiecare dintre aceste soluții să fie verificabilă în contextul regulilor generale ale adevărului. Totuși, așa cum ne convinge Lyotard, transformarea dezideratelor în adevăr absolut nu s-a produs; în a doua jumătate a secolului al XX-lea devenea tot mai evident faptul că filozofia nu întrunește criteriile de legitimitate pe care anterior le formulase singură și le impusese celorlalte științe. Ca urmare, rolul suprem al filozofiei ținea de trecut, iar pe câmpul de luptă au rămas jocurile locale ale narațiunii, al căror scop era de a atinge o fonalitate arbitrară. A dispărut sensul demn de a fi cunoscut,

deși a rămas cunoașterea demnă de a fi folosită. În locul criteriilor absolute au apărut criterii noi, bazate în primul rând pe eficiență. Faust, descoperind o nouă pastă de dinți, un nou detergent, lentilă pentru ochelari, detonator pentru bombă, ansambluri integrate sau superconductibilitatea unor corpuri solide, nu se mai întrebă pe sine dacă descoperirea sa poate deveni un model al descoperirii. Întrebă de eficiența acțiunii invenției, de productivitatea ei pentru experimentele ulterioare, de profit sau șansa profitului. Faust, multiplicat în mii de savanți, Faust, multiplicat în catedre și instituții de învățământ superior, nu mai tinde să descopere un adevăr care să le depășească pe toate celelalte, un adevăr metanarativ, deoarece un asemenea adevăr nu există. Într-o lume care nu are încredere în metanarațiuni, omul de știință este doar unul dintre participanții la multiplele jocuri de cercetare. În locul construcției sociale ierarhice, determinate de adevăr, se impune o societate ce aspiră spre eficiența arbitrară a întreprinderilor științifice.

Dacă Faust poate fi considerat personificarea mării povestiri despre adevăr, întruchiparea mării narațiuni despre libertate – căreia Lyotard îi acordă un loc incomparabil mai mic – este Prometeu.

Biografia lui Prometeu se derulează cu o intensitate variabilă în toată istoria culturii europene, căptând o acuitate deosebită în epoca modernă. Ca protagonist al fabulei modernizatoare, Prometeu în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea a devenit personificarea credinței în progresul speciei umane și în posibilitatea autoizbăvirii. El constituia figura universală a omului care respinge orice autorități ce încorsetează umanitatea, orice imperative și interdicții, mai ales religioase, care sancționează injustiția socială. A adus cultul umanist față de om ca valoare finală și supremă. Dar când, în secolul XX, a deținut puterea, el și-a arătat fața inumană. După cum scria Albert Camus:

Anunțând ura față de zei și dragostea față de om, Prometeu se întoarce cu dispreț dinspre Zeus și se îndreaptă spre muritori pentru a-i conduce în atacul spre cer. (...) Cei care se îndoiesc, vor fi azvârliți în pustiu, încătușați de stâncă, lăsați în seama unor păsări cumplite. Ceilalți îl vor urma în beznă pe suveranul îngândurat și însingurat. Prometeu, de acum unicul zeu, îi va governa el însuși pe oamenii însingurați. De la Zeus a luat doar singurătatea și cruzimea; nu mai este Prometeu, este Împărat. Adevăratul, veșnicul Prometeu are acum fizionomia uncea dintre victimele sale⁴.

Cu alte cuvinte, adevăratul Prometeu – cel care trebuie să cunoască plenitudinea condiției umane – în secolul totalitarismelor ar putea fi liderul revoltei într-un lagăr de concentrare sau deținutul musulman al unui asemenea lagăr. Suveranul care și-a însușit mitul prometeic este doar un tiran – mai primejdios decât superiorul lui antic, căci nu mai are măsura cruzimii.

În secolul al XX-lea s-a încercat în mai multe rânduri să fie oprit marșul lui Prometeu. Literatura modernismului timpuriu a făcut din el un personaj grotesc⁵, iar literatura modernismului târziu, un personaj criminal. În prima parte a secolului el a fost, așadar, persiflat, iar în cea de a doua parte, ca legiuitor al puterii totalitare, a constituit obiect de teamă și de ironie neputincioasă. Dar sfârșitul misiunii sale a fost adus de democrația liberală.

În anul 1989, în paginile revistei „The national Interest” (1989, nr. 16) a apărut memorabilul eseu al lui Fukuyama, *Sfârșitul istoriei*?⁶ Politologul american puna la îndoială evoluția

⁴ Albert Camus, *Człowiek zbuntowany (Omul revoltat)*, trad. de Joanna Guye, Cracovia, 1991, pp. 226-227.

⁵ Scrie despre acest lucru Michał Głowiński, în eseu *Ten śmieszny Prometeusz*, în *Mity przebrane*, Cracovia, 1990.

⁶ Prima apariție a unor fragmente mai ample în limba polonă: *Czy koniec historii ?*, „Polityka”, 1990, nr. 7.

ulterioară a istoriei, afirmând că, odată cu căderea imperiului sovietic, se va ajunge la capătul posibilităților de formare a vieții sociale. Epuizarea alternativelor vitale ale democrației liberale – fascismul, comunismul, naționalismul și fundamentalismul religios – face ca formațiunea care a rămas pe câmpul de luptă să pară de nedepășit. De acum înainte putem modifica imperfecțiunile liberalismului, dar nu vom reuși să născocim niciun alt regim mai bun. Fukuyama scria:

S-ar putea să fim martorii nu pur și simplu ai încheierii războiului rece, sau ai trecerii unei perioade deosebite în istoria postbelică a lumii, ci ai sfârșitului istoriei ca atare, adică ai unui punct final în evoluția ideologică a omenirii și a universalizării democrației liberale occidentale ca ultimă formă de guvernământ⁷.

Eseul lui Fukuyama, criticat, supus unor multiple comentarii⁸, iar parțial anulat chiar de autorul însuși, anunța sfârșitul narațiunii

⁷ Francis Fukuyama, *Koniec historii ?*, în *Czy koniec historii ?* trad. de Barbara Stanosz, red. Irena Lasota, seria „Konrontacje”, nr. 13, Varșovia, 1991, p. 8.

⁸ Majoritatea oponentilor atrăgea atenția asupra faptului că toate formele de guvernământ sunt tranzitorii (ca atare, democrația liberală poate dispărea), că de două sute de ani se caută în democrația liberală sfârșitul istoriei (ultimele două secole însă nu s-au plâns de insuficiența spiritului istoric), că după încheierea războiului rece conflictul se va transfera în interiorul societății („Am câștigat probabil războiul rece, ceea ce este plăcut, ba, mai mult decât plăcut: este minunat. Dar aceasta înseamnă că nu ei, ci noi înșine suntem dușmanul nostru” – Irving Kristol, *Hegel, Heidegger, Arystoteles*, în *Czy koniec historii ?*, *op.cit.*, p. 52), că este suficient să schimbi perspectiva pentru a întrezări baza altor conflicte. După cum scria Stephen Sestanovich: „Liberalismul nu semnifică sfârșitul politicii la scară mondială, la fel cum nu semnifică sfârșitul politicii interne. Ordinea internațională liberală poate fi bazată într-o măsură mai mică pe violență, poate reaminti mai puțin starea

CUPRINS

<i>Schimbarea marilor narațiuni</i>	5
I. MODERNITATEA TÂRZIE	19
Capitalismul și cazul polonez	20
Mimesis-ul care nu ezită	25
Realismul magic burghez	31
Capitalismul, patriotismul și teroarea	36
Biserica și trupul	43
Disputa cu postmodernitatea	57
II. FRATERNITATEA	61
Declarația războiului	62
„Milostenia față de propriul popor”	68
„Vremea învălmășelii, a răului, violenței și brutalității” .	74
„Izvorul frumuseților de altădată” sau alte interpretări ...	82
„Multora dintre ei li s-a prelins lacrima amară a despărțirii” sau alte povestiri	89
Întoarcerea pe dos a războiului	95

Pace și război	102
PRL și curățarea modernității	112
Cărțile de pornire	114
Homo contra homo	122
Pentru ce luptăm	126
Armistițiu de moment	129
Fără prescripție	132
„Colți și chip mârșav”	134
Două majorități	142
Trupul național	148
„Oricine este suspect”	152
III. FRATERNITATEȘI LIBERTATE	157
Politică și erotică.	
Romanul despre putere în vremurile democrației	157
Divorțul	160
Nuntă amară	164
Romanul electoral	167
„Zdzií cel monstruos de moale” sau tentația seducătoare a politiciii	170
„Vrea să strige încă o dată rugămintea de a fi satisfăcută” sau violul democratic	174
Interludium	178
Întoarcerea la marea narațiune	179
„Eram plini de pretenții pe care această lume nu le putea satisface” sau romanul ca iubire	186
Erotikon	190
Comunitatea imaginată	195
Literatura și experiența solidarității	195
Destrămarea pe scurt	197

Literatura neliniștii comunității (1975-1980)	199
Prăbușirea	201
„Până ce au văzut câți sunt ei...”	203
Comunitatea apolitică sau testul măreției (1981-1989) ...	204
Comunitatea puterii sau testul normalității	216
Comunitatea pluralistă sau testul diferenței	225
Solidaritatea, literatura	239
IV. FRATERNITATE, LIBERTATE ȘI EGALITATE	245
Canonul	246
Deconstrucția	251
Reconstrucția	255
Limbajul canonului	267
Funeralii fondatoare	275
Canonul: reactivarea	290
Subversiunea	296
„Ciudații” noștri	302
De ce minte Gustaw ?	304
Două laturi ale „ciudatului”	315
Coming out	320
1. Lista celor dispăruți	323
2. Străine în propria țară	325
3. „Mi-am luptat mâna de pe genunchiul lui”	332
4. Postmodernul la poartă	340
5. Omul vechiului regim	343
Spre o narațiune diferită	346
Conturul antropologiei postmodernității	348
Surprinzătoare schimbare de roluri	352
Extinderea perspectivei	367
„Persoanele altfel sunt mai multe”	370

Antropologia modernității târzii	384
Crearea felului diferit de a fi	386
„Asta are ceva comun cu murdăria”	390
Corpul în limitele modernității	400